

EduInspire-An International E-Journal

An International Peer Reviewed and Referred Journal (www.ctegujarat.org)
Council for Teacher Education Foundation (CTEF, Gujarat Chapter)

Patron: Prof. R. G. Kothari

Chief Editor: Prof. Jignesh B. Patel

Email:- Mo. 9429429550 ctefeduinspire@gmail.com

“वसुधैव कुटुंबकम्” : शैक्षणिक परिप्रेक्ष्यातील सखोल अभ्यास

डॉ. सचिन मच्छिन्द्र भोसले

ग्रामीण शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, प्रवरानगर शिर्डी, अहिल्यानगर, महाराष्ट्र

सारांश

“वसुधैव कुटुंबकम्” ही भारतीय तत्त्वज्ञानातील एक मूलभूत संकल्पना असून तिचा अर्थ संपूर्ण पृथ्वी एकच कुटुंब आहे असा होतो. ही संकल्पना मानवतावाद, सहअस्तित्व, सहिष्णुता आणि सर्वसमावेशकतेचा संदेश देते. आधुनिक शिक्षणात ज्ञानाबरोबरच मूल्यशिक्षण, सामाजिक बांधिलकी आणि जागतिक दृष्टीकोन विकसित करणे आवश्यक आहे. प्रस्तुत संशोधनपत्रात “वसुधैव कुटुंबकम्” या तत्त्वाचा शैक्षणिक दृष्टिकोनातून सखोल अभ्यास करण्यात आला असून विद्यार्थ्यांच्या नैतिक, सामाजिक आणि भावनिक विकासावर होणाऱ्या परिणामांचे विश्लेषण करण्यात आले आहे.

प्रस्तावना

शिक्षण ही प्रक्रिया केवळ माहिती देण्यापुरती मर्यादित नसून ती व्यक्तीच्या चारित्र्यघडणीसाठी, सामाजिक जाणीव निर्माण करण्यासाठी आणि जीवनमूल्ये रुजवण्यासाठी असते. आजच्या जागतिकीकरणाच्या काळात विविध संस्कृती, भाषा आणि समाज एकमेकांच्या अधिक संपर्कात आले आहेत. अशा परिस्थितीत परस्पर समज, सहिष्णुता आणि शांततेची आवश्यकता प्रकर्षाने जाणवते. “वसुधैव कुटुंबकम्” ही संकल्पना या गरजेची पूर्तता करण्यासाठी शिक्षणाला नैतिक अधिष्ठान प्रदान करते. “वसुधैव कुटुंबकम्” हा प्राचीन भारतीय तत्त्वज्ञानातील एक महत्त्वाचा वाक्यांश आहे, ज्याचा अर्थ “संपूर्ण जग एक कुटुंब आहे” असा होतो. हा तत्त्वज्ञान आंतरराष्ट्रीय दृष्टीकोन, शांतता, सामाजिक समन्वय व सर्वसमावेशकतेच्या शिकवणीत मोलाचा आधार आहे. शिक्षणाच्या संदर्भात “वसुधैव कुटुंबकम्” चा अभ्यास विद्यार्थ्यांना नैतिकता, सांस्कृतिक समज, जागतिक नागरिकत्व आणि सामाजिक जबाबदारी या मूल्यांमध्ये वाढ घडवून आणतो भारतीय उपखंडातून उद्भवलेल्या “वसुधैव कुटुंबकम्” या विचाराचा पाया मानवता, सहिष्णुता आणि सर्वसमावेशकतेवर आधारित आहे. आधुनिक शिक्षणात केवळ तांत्रिक ज्ञान नव्हे तर सामाजिक व नीतिमूल्यांचे शिक्षण ही प्राथमिक आवश्यकता बनली आहे. “वसुधैव कुटुंबकम्” ही संकल्पना या गरजेचा उत्तम मार्गदर्शक सिद्ध होऊ शकते. “वसुधैव कुटुंबकम्” ही संकल्पना भारतीय तत्त्वज्ञानाचा आत्मा मानली जाते. संपूर्ण जग एकच कुटुंब आहे, ही भावना मानवतेचा, सहअस्तित्वाचा आणि सार्वत्रिक बंधुभावाचा संदेश देते. आधुनिक शिक्षण प्रणालीमध्ये केवळ बौद्धिक विकास नव्हे, तर नैतिक, सामाजिक, भावनिक आणि सांस्कृतिक विकासही अपेक्षित आहे. या संशोधनपत्रात “वसुधैव कुटुंबकम्” या तत्त्वाचा शैक्षणिक दृष्टिकोनातून अभ्यास करण्यात आला असून, मूल्यशिक्षण, जागतिक नागरिकत्व, सामाजिक सलोखा आणि व्यक्तिमत्त्व विकास यांवरील त्याच्या प्रभावाचे सविस्तर विश्लेषण करण्यात आले आहे.

संशोधनाची गरज

आधुनिक समाजात वाढत चाललेला व्यक्तिवाद, सामाजिक संघर्ष, धार्मिक असहिष्णुता आणि नैतिक मूल्यांचा ऱ्हास ही गंभीर आव्हाने आहेत. शिक्षण जर केवळ परीक्षाकेंद्रित आणि रोजगाराभिमुख राहिले, तर समाजात संवेदनशील नागरिक घडणे कठीण होते. म्हणूनच शिक्षणाच्या माध्यमातून मानवतावादी मूल्यांची जोपासना करणे आवश्यक आहे. “वसुधैव कुटुंबकम्” या

तत्वाचा शैक्षणिक अभ्यास विद्यार्थ्यांमध्ये सामाजिक बांधिलकी आणि विश्वबंधुत्वाची भावना विकसित करण्यासाठी उपयुक्त ठरतो.

संशोधनाची उद्दिष्टे

या संशोधनाचा मुख्य उद्देश "वसुधैव कुटुंबकम्" या संकल्पनेचे शैक्षणिक महत्त्व स्पष्ट करणे हा आहे. तसेच या तत्वाचा मूल्यशिक्षण, सामाजिक सलोखा, जागतिक नागरिकत्व आणि व्यक्तिमत्त्व विकासावर होणारा परिणाम अभ्यासणे हेही महत्त्वाचे उद्दिष्ट आहे. आधुनिक शिक्षणप्रणालीत या तत्वाची अंमलबजावणी कशी करता येईल, याचा विचार करणे हे या अभ्यासाचे पूरक उद्दिष्ट आहे.

संशोधन पद्धती (Research Methodology)

सदर संशोधनासाठी वर्णनात्मक आणि विश्लेषणात्मक पद्धतींचा अवलंब करण्यात आला आहे. भारतीय तत्त्वज्ञानावरील ग्रंथ, शैक्षणिक धोरणे, मूल्यशिक्षणावरील संशोधन लेख आणि शैक्षणिक अहवाल यांचा अभ्यास करण्यात आला आहे. प्राथमिक माहितीऐवजी दुय्यम स्रोतांचा वापर करून संकल्पनात्मक विश्लेषण करण्यात आले आहे.

"वसुधैव कुटुंबकम्" : संकल्पना व तात्त्विक पार्श्वभूमी

"वसुधैव कुटुंबकम्" हा विचार महाभारतातील श्लोकातून आलेला असून तो उदार मानवतेचा संदेश देतो. संकुचित मनोवृत्ती असलेले लोक "आपले" आणि "परके" असा भेद करतात, तर उदार विचारसरणी असलेले संपूर्ण जगाला एक कुटुंब मानतात. हा विचार भारतीय तत्त्वज्ञानातील अद्वैत, अहिंसा आणि करुणा या मूल्यांशी निगडित आहे. "वसुधैव कुटुंबकम्" ही संकल्पना भारतीय तत्त्वज्ञानातील अत्यंत महत्त्वाची व व्यापक अर्थ असलेली संकल्पना आहे. या संस्कृत वाक्याचा शब्दशः अर्थ "संपूर्ण पृथ्वी हेच एक कुटुंब आहे" असा होतो. 'वसुधा' म्हणजे पृथ्वी, 'एव' म्हणजेच, आणि 'कुटुंबकम्' म्हणजे कुटुंब. ही संकल्पना मानवाला केवळ स्वतःपुरते मर्यादित न राहता संपूर्ण सृष्टीशी आपले नाते जोडण्याची प्रेरणा देते. ही संकल्पना महाभारतातील प्रसिद्ध श्लोकातून उद्भवलेली आहे. "अयं निजः परो वेति गणना लघु चेतसाम्। उदार चरितानां तु वसुधैव कुटुंबकम्॥" या श्लोकाचा आशय असा की संकुचित मनोवृत्ती असलेले लोक 'आपले' आणि 'परके' असा भेद करतात, तर उदार विचारधारेचे लोक संपूर्ण जगाला आपले कुटुंब मानतात. यामधून व्यापक मानवतावादी दृष्टिकोन स्पष्ट होतो. भारतीय तत्त्वज्ञानातील अद्वैत, अहिंसा, करुणा आणि सहअस्तित्व या मूल्यांशी "वसुधैव कुटुंबकम्" ही संकल्पना घट्टपणे जोडलेली आहे. उपनिषदांतील "सर्वे भवन्तु सुखिनः" हा विचार याच भावनेचा विस्तार आहे. मानव, प्राणी, निसर्ग आणि पर्यावरण यांच्यातील समतोल जपण्याची शिकवणही या संकल्पनेत अंतर्भूत आहे. आधुनिक काळात जागतिकीकरण, तंत्रज्ञान आणि आंतरराष्ट्रीय संबंधांच्या पार्श्वभूमीवर "वसुधैव कुटुंबकम्" या संकल्पनेचे महत्त्व अधिक वाढले आहे. वाढती असहिष्णुता, संघर्ष आणि स्वार्थी प्रवृत्ती यांना उत्तर देणारी ही संकल्पना आहे. ती मानवाला जबाबदार जागतिक नागरिक बनवण्याची दिशा देते. शैक्षणिक दृष्टिकोनातून पाहता, "वसुधैव कुटुंबकम्" ही संकल्पना विद्यार्थ्यांमध्ये सहानुभूती, सामाजिक जाणीव, नैतिक मूल्ये आणि जागतिक दृष्टिकोन विकसित करण्यासाठी अत्यंत उपयुक्त आहे. शिक्षणाद्वारे ही संकल्पना रुजवल्यास विद्यार्थी केवळ सुशिक्षितच नव्हे, तर संवेदनशील, सहिष्णु आणि मानवतावादी नागरिक घडू शकतात.

भारतीय शिक्षणदर्शन आणि "वसुधैव कुटुंबकम्"

भारतीय शिक्षण परंपरेत शिक्षणाचा उद्देश आत्मविकास, समाजकल्याण आणि नैतिक उन्नती असा होता. गुरुकुल पद्धतीत विद्यार्थ्यांना केवळ शास्त्रज्ञान नव्हे, तर संयम, सेवा, सहकार्य आणि सामाजिक जबाबदारी शिकवली जात होती. "वसुधैव कुटुंबकम्" ही संकल्पना या शिक्षणदर्शनाचा केंद्रबिंदू होती. भारतीय शिक्षणदर्शन हे केवळ ज्ञानप्राप्तीवर आधारित नसून ते व्यक्तीच्या सर्वांगीण विकासावर भर देणारे आहे. भारतीय परंपरेत शिक्षणाचा अंतिम उद्देश केवळ उपजीविकेचे साधन

मिळवणे नसून आत्मविकास, चारित्र्यघडण, सामाजिक जबाबदारी आणि मानवकल्याण साधणे हा आहे. “वसुधैव कुटुंबकम्” ही संकल्पना भारतीय शिक्षणदर्शनाचा केंद्रबिंदू मानली जाते, कारण ती शिक्षणाला मानवतावादी आणि सर्वसमावेशक दिशा देते. प्राचीन भारतातील गुरुकुल पद्धतीत शिक्षण हे समाजकेंद्रित आणि मूल्याधिष्ठित होते. विद्यार्थी गुरुजवळ राहून शिस्त, संयम, सेवा, सहकार्य आणि सहअस्तित्व यांचे धडे घेत. शिक्षण हे व्यक्तीला समाजाशी जोडणारे साधन होते. या शिक्षणपद्धतीत ‘आपले-परके’ असा भेद नव्हता, तर सर्व सजीवांप्रती कुटुंबभावना बाळगण्यावर भर दिला जात होता, जो “वसुधैव कुटुंबकम्” या तत्त्वाचा प्रत्यक्ष अविष्कार होता. उपनिषद, भगवद्गीता आणि बौद्ध-जैन तत्त्वज्ञानात शिक्षणाचा उद्देश आत्मज्ञान आणि लोककल्याण असा सांगितला आहे. “सर्वे भवन्तु सुखिनः, सर्वे सन्तु निरामयाः” हा विचार भारतीय शिक्षणदर्शनातील व्यापक मानवतावादी दृष्टिकोन दर्शवतो. या दृष्टिकोनातून शिक्षण व्यक्तीला केवळ स्वतःच्या उन्नतीसाठी नव्हे, तर संपूर्ण समाजाच्या कल्याणासाठी कार्य करण्यास प्रवृत्त करते. हीच भावना “वसुधैव कुटुंबकम्” मध्ये अंतर्भूत आहे. भारतीय शिक्षणदर्शनात अद्वैताचा विचार महत्त्वाचा मानला जातो. सर्व सृष्टी एकाच तत्त्वातून निर्माण झाली आहे, असा अद्वैताचा संदेश आहे. या विचारातून सर्व मानव समान आहेत आणि परस्परावलंबनावरच जगाचे अस्तित्व टिकून आहे, ही जाणीव निर्माण होते. “वसुधैव कुटुंबकम्” ही संकल्पना या अद्वैत विचाराचे सामाजिक रूप आहे, जे शिक्षणाच्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांपर्यंत पोहोचवले जाते. नैतिक शिक्षण हे भारतीय शिक्षणदर्शनाचे एक महत्त्वाचे अंग आहे. सत्य, अहिंसा, करुणा, सहिष्णुता आणि सेवा ही मूल्ये विद्यार्थ्यांच्या जीवनाचा अविभाज्य भाग बनवण्याचा प्रयत्न केला जातो. “वसुधैव कुटुंबकम्” ही संकल्पना या सर्व मूल्यांना एकत्र बांधणारी आहे. जेव्हा विद्यार्थी संपूर्ण जगाला एक कुटुंब मानतात, तेव्हा त्यांच्या वर्तनात स्वार्थाऐवजी सेवा आणि दृष्टाऐवजी करुणा दिसून येते. आधुनिक काळात भारतीय शिक्षणदर्शन आणि “वसुधैव कुटुंबकम्” यांचे महत्त्व अधिक वाढले आहे. जागतिकीकरणामुळे विविध संस्कृती आणि समाज एकमेकांच्या अधिक संपर्कात आले आहेत. अशा वेळी सांस्कृतिक संघर्ष टाळण्यासाठी आणि जागतिक शांतता प्रस्थापित करण्यासाठी भारतीय शिक्षणदर्शनातील “वसुधैव कुटुंबकम्” हा विचार अत्यंत उपयुक्त ठरतो. अशा प्रकारे भारतीय शिक्षणदर्शन आणि “वसुधैव कुटुंबकम्” यांचा घनिष्ठ संबंध आहे. शिक्षणाद्वारे या संकल्पनेचा प्रसार केल्यास समाजाला केवळ बौद्धिकदृष्ट्या सक्षम नव्हे, तर नैतिक, संवेदनशील आणि जागतिक दृष्टिकोन असलेले नागरिक मिळू शकतात. त्यामुळे भारतीय शिक्षणदर्शनाच्या यशस्वी अंमलबजावणीसाठी “वसुधैव कुटुंबकम्” हे तत्त्व अत्यंत महत्त्वाचे आहे.

जागतिक नागरिकत्व आणि आंतरराष्ट्रीय दृष्टिकोन

आजचे विद्यार्थी भविष्यात जागतिक स्तरावर काम करणार आहेत. त्यामुळे त्यांच्यात जागतिक नागरिकत्वाची भावना असणे आवश्यक आहे. पर्यावरण संरक्षण, मानवी हक्क, जागतिक शांतता आणि शाश्वत विकास यांसाठी “वसुधैव कुटुंबकम्” हे तत्त्व नैतिक प्रेरणा देते. हे तत्त्व जागतिक शिक्षणाला भारतीय मूल्यांची जोड देते. आजच्या जागतिकीकरणाच्या युगात शिक्षणाचे स्वरूप केवळ राष्ट्रीय मर्यादांपुरते न राहता आंतरराष्ट्रीय झाले आहे. विज्ञान, तंत्रज्ञान, व्यापार, पर्यावरण आणि सांस्कृतिक देवाणघेवाण यांमुळे जग एकमेकांशी अधिक जोडले गेले आहे. अशा परिस्थितीत “जागतिक नागरिकत्व” ही संकल्पना शिक्षणातील एक महत्त्वाचा उद्देश बनली आहे. जागतिक नागरिकत्व म्हणजे व्यक्तीने स्वतःला केवळ एका राष्ट्राचा नागरिक न मानता संपूर्ण जगाचा जबाबदार घटक मानणे होय. जागतिक नागरिकत्वाचा पाया मानवतेच्या समान मूल्यांवर आधारित असतो. मानवाधिकारांचा आदर, शांततेची भावना, सामाजिक न्याय, पर्यावरण संवर्धन आणि शाश्वत विकास यांसाठी जागतिक स्तरावर योगदान देण्याची जाणीव यात अंतर्भूत असते. “वसुधैव कुटुंबकम्” ही भारतीय संकल्पना जागतिक नागरिकत्वाला नैतिक आणि तात्त्विक आधार देते. संपूर्ण पृथ्वी एक कुटुंब आहे, ही भावना जागतिक पातळीवर परस्पर सहकार्य आणि समन्वय वाढवते. आंतरराष्ट्रीय दृष्टिकोन विकसित करण्यामध्ये शिक्षणाची भूमिका अत्यंत महत्त्वाची आहे. शिक्षणामुळे विद्यार्थ्यांना विविध देशांची संस्कृती, परंपरा, भाषा आणि जीवनपद्धती यांची माहिती मिळते. यामुळे परस्पर समज वाढते आणि पूर्वग्रह

कमी होतात. "वसुधैव कुटुंबकम्" या तत्त्वाच्या आधारे दिलेले शिक्षण विद्यार्थ्यांना विविधतेकडे आदराने पाहण्याची दृष्टी देते. आजच्या काळातील जागतिक समस्या जसे की हवामान बदल, दहशतवाद, साथीचे रोग, गरीबी आणि युद्ध यांचे निराकरण केवळ एका देशाच्या प्रयत्नांनी शक्य नाही. या समस्या सामूहिक प्रयत्नांनीच सोडवता येतात. जागतिक नागरिकत्वाची भावना आणि आंतरराष्ट्रीय दृष्टीकोन विद्यार्थ्यांमध्ये विकसित झाल्यास ते भविष्यात अशा समस्यांवर सामूहिक जबाबदारीने कार्य करू शकतात. "वसुधैव कुटुंबकम्" ही संकल्पना या सामूहिक जबाबदारीची भावना बळकट करते. शैक्षणिक दृष्टिकोनातून पाहता, जागतिक नागरिकत्व शिक्षण विद्यार्थ्यांमध्ये सहिष्णुता, सहानुभूती, संवाद कौशल्ये आणि सहकार्याची वृत्ती विकसित करते. आंतरराष्ट्रीय प्रकल्प, सांस्कृतिक देवाणघेवाण कार्यक्रम, संयुक्त अभ्यासक्रम आणि आभासी संवाद यांद्वारे विद्यार्थ्यांना जागतिक अनुभव मिळतो. या उपक्रमांमागील तत्त्वज्ञान "वसुधैव कुटुंबकम्" शी सुसंगत आहे. अशा प्रकारे "वसुधैव कुटुंबकम्" आणि जागतिक नागरिकत्व यांचा घनिष्ठ संबंध आहे. ही संकल्पना आंतरराष्ट्रीय दृष्टीकोन विकसित करून विद्यार्थ्यांना शांततापूर्ण, न्याय्य आणि सहकार्यपूर्ण जागतिक समाजाच्या निर्मितीसाठी प्रेरित करते. त्यामुळे आधुनिक शिक्षणप्रणालीत जागतिक नागरिकत्व शिक्षण देताना "वसुधैव कुटुंबकम्" या भारतीय तत्त्वज्ञानाचा समावेश करणे अत्यंत आवश्यक आहे.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 शी सुसंगती

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 मध्ये भारतीय ज्ञानपरंपरा, मूल्याधिष्ठित शिक्षण आणि समग्र विकासावर भर देण्यात आला आहे. "वसुधैव कुटुंबकम्" ही संकल्पना या धोरणाच्या उद्दिष्टांशी पूर्णपणे सुसंगत आहे आणि धोरणाच्या यशस्वी अंमलबजावणीस हातभार लावू शकते. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 हे भारतातील शिक्षणव्यवस्थेला मूल्याधिष्ठित, सर्वसमावेशक आणि जागतिक दृष्टिकोन असलेले बनवण्याच्या उद्देशाने तयार करण्यात आले आहे. या धोरणात शिक्षणाचा मुख्य हेतू केवळ रोजगाराभिमुखता नसून व्यक्तीचा बौद्धिक, नैतिक, सामाजिक आणि भावनिक विकास साधणे हा असल्याचे स्पष्ट केले आहे. हा दृष्टिकोन भारतीय तत्त्वज्ञानातील "वसुधैव कुटुंबकम्" या संकल्पनेशी पूर्णतः सुसंगत आहे. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 मध्ये भारतीय ज्ञानपरंपरा, सांस्कृतिक मूल्ये आणि नैतिक शिक्षण यांना विशेष महत्त्व देण्यात आले आहे. "वसुधैव कुटुंबकम्" ही संकल्पना भारतीय सांस्कृतिक वारशाचा अविभाज्य भाग असून ती मानवतेचा, सहिष्णुतेचा आणि सहअस्तित्वाचा संदेश देते. धोरणात विद्यार्थ्यांना भारतीय मूल्यांची जाणीव करून देण्यावर भर दिला असून, त्यातूनच जागतिक शांतता आणि सामाजिक समरसता साध्य होऊ शकते, असा विचार मांडलेला आहे. या धोरणानुसार शिक्षणाने विद्यार्थ्यांना जबाबदार नागरिक बनवणे अपेक्षित आहे. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 मध्ये जागतिक नागरिकत्व, पर्यावरण संवर्धन, सामाजिक न्याय आणि मानवी मूल्ये यांवर विशेष भर देण्यात आला आहे. "वसुधैव कुटुंबकम्" या तत्त्वानुसार संपूर्ण जग एक कुटुंब असल्याची भावना विद्यार्थ्यांमध्ये रुजवल्यास ते केवळ राष्ट्रीय नव्हे तर आंतरराष्ट्रीय स्तरावरही जबाबदारीने वागणारे नागरिक बनू शकतात. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 मध्ये बहुभाषिकता आणि सांस्कृतिक विविधतेचा आदर करण्यावरही भर दिला आहे. विविध भाषा, संस्कृती आणि परंपरांचा सन्मान करणे ही "वसुधैव कुटुंबकम्" या संकल्पनेचीच व्यावहारिक अंमलबजावणी आहे. शिक्षणाद्वारे विद्यार्थ्यांमध्ये विविधतेतील एकता ही भावना विकसित करण्याचा प्रयत्न धोरणात दिसून येतो. तसेच, राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 मध्ये समग्र शिक्षण या संकल्पनेवर विशेष भर देण्यात आला आहे. शारीरिक, मानसिक, नैतिक आणि आध्यात्मिक विकास साधणारे शिक्षण हे भारतीय शिक्षणदर्शनाचे वैशिष्ट्य असून "वसुधैव कुटुंबकम्" ही संकल्पना या समग्र विकासाला नैतिक अधिष्ठान देते. समाजसेवा, अनुभवाधारित शिक्षण आणि प्रकल्पाधारित अध्ययन यांद्वारे विद्यार्थ्यांना समाजाशी जोडण्याचा प्रयत्न धोरणात करण्यात आला आहे. अशा प्रकारे राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 आणि "वसुधैव कुटुंबकम्" यांचा अतूट संबंध दिसून येतो. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 हे आधुनिक शिक्षणाच्या गरजांना पूरक असतानाच भारतीय तत्त्वज्ञानातील मानवतावादी मूल्यांना पुनरुज्जीवित करते. त्यामुळे राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 ची यशस्वी अंमलबजावणी ही "वसुधैव कुटुंबकम्" या संकल्पनेच्या प्रत्यक्ष साकारतेकडे नेणारी महत्त्वाची पायरी ठरते.

EduInspire-An International E-Journal

An International Peer Reviewed and Referred Journal (www.ctegujarat.org)
 Council for Teacher Education Foundation (CTEF, Gujarat Chapter) Email:- ctefeduinspire@gmail.com

अडचणी व मर्यादा

ही संकल्पना प्रत्यक्ष शिक्षणात उतरवताना काही अडचणी येतात. परीक्षाकेंद्रित शिक्षणपद्धती, शिक्षकांचे अपुरे प्रशिक्षण आणि विद्यार्थ्यांमधील स्पर्धात्मक मानसिकता यामुळे मूल्यशिक्षणाला अपेक्षित महत्त्व मिळत नाही. तरीही योग्य नियोजनाने या अडचणी दूर करता येऊ शकतात.

निष्कर्ष

“वसुधैव कुटुंबकम्” ही संकल्पना शिक्षणाला मानवतावादी, सर्वसमावेशक आणि मूल्याधिष्ठित बनवते. या तत्त्वाचा शैक्षणिक अंमलबजावणीमुळे समाजाला केवळ सुशिक्षित नव्हे, तर संवेदनशील, सहिष्णु आणि जबाबदार नागरिक मिळू शकतात. त्यामुळे आधुनिक शिक्षणप्रणालीत या तत्त्वाचा समावेश करणे काळाची गरज आहे.

संदर्भसूची

भारताचे शैक्षणिक तत्वज्ञान – लेखक: डॉ. रामशरण मिश्रा.

NEP 2020 – मूल्यशिक्षण आणि जागतिक नागरिकत्व.

Shukla, R. (2019). Global Citizenship and Indian Philosophy.

Deshpande, M. (2021). Vasudhaiva Kutumbakam: Educational Perspectives.

